

Дарина Пушкарук
Наук. керівник – д.-р філол. н., проф. Іваницька Н.Л.

ГОЛОВНИЙ КОМПОНЕНТ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ЯК ЗНАЧЕННЄВИЙ ВАРІАНТ КАТЕГОРІЇ «ЧЛЕН РЕЧЕННЯ»

Анотація. У статті порушена проблема, яка стосується головного компонента односкладного речення як його значеннєвого варіанта синтаксичної категорії «член речення». Виклад змісту сконцентровано на основних структурних різновидах речень односкладної будови, зокрема на формальних показниках вираження їхньої предикативної основи.

Ключові слова: *просте речення, односкладне речення, граматична основа, підмет, присудок, безособове речення, узагальнено-особове речення, неозначено-особове речення, означено-особове речення, називне речення.*

Annotation. *The article focuses on the notion of the main component of a one-member sentence as grammatical variant of the syntactic category "sentence member". The content comprises the main structural types of one-member sentences, in particular the formal indicators that represent their predicative basis.*

Keywords: *simple sentence, one-member sentence, grammatical basis, subject, predicate, impersonal sentence, generalized-personal sentence, indefinite-personal sentence, definite-personal sentence, nominative sentence.*

Однією з головних проблем синтаксису є всебічне вивчення речення, його граматичної організації у зв'язку з вираженням певного змісту. Речення, будучи основною комунікативною одиницею, становить складну систему взаємопов'язаних одиниць, які утворюють його структуру.

Актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясувати ознаки головного компонента односкладних речень як виразника виокремлення й типології структурних різновидів односкладних речень сучасної української літературної мови.

Метою дослідження є аналіз граматичної основи односкладного речення на основі вияву предикативності в аспекті формально-синтаксичної структури речення.

У комплектуванні матеріалу дослідження значну увагу було приділено інтонації, порядку розташування різних складових структури речення, текстовим можливостям, що не лише створюють умови для вираження реченням окремої відносно закінченої думки, але й репрезентують відношення мислення до буття. Все це в односкладному реченні концентрує його значеннєвий варіант категорії «член речення» – єдиний головний член.

На формально-синтаксичному рівні головні компоненти односкладних речень можуть мати просту (одноеlementну) і складену (дво-, триelementну) будову. Відповідно до морфологічної форми головні компоненти односкладних речень можуть бути дієслівними, іменниковими, інфінітивними.

Традиційно односкладне речення потрактовують як «бінарну опозицію до двоскладного, формально повного, в якому граматичний центр утворюють конструкції зі скоординованим підметом і присудком» [Коваль 2015: 14]. Односкладні ж речення базуються на конструкціях однадерності їхньої граматичної основи, що на формально-граматичному рівні виявляють достатність для вираження предикативності, за потреби поширення другорядними компонентами.

Як відомо, основу кожного простого речення виявляє т.зв. «предикативність» як оцінка висловлювання з погляду реальності/ірреальності відношення його змісту до моменту мовлення та до особи мовця. Предикативність виражають морфологічні й синтаксичні засоби: дієсловоформи, кореляція членів речення, інтонація, порядок слів, – які увиразнюють суть граматичної форми речення.

Головний компонент односкладного речення як виразник предикативності перебував у центрі уваги таких дослідників, як: Л. Булаховський, П. Дудик, А. Загнітко, Н. Іваницька, Л. Коваль, О. Мельничук та ін. Односкладні речення привертали увагу мовознавців у різних аспектах. Перші спроби дослідити природу та структуру односкладних речень зафіксовані в наукових розвідках представників психологічного та логікосемантичного підходу вивчення мовної системи.

Зосереджуємо увагу на окремих різновидах простих речень односкладної будови, стосовно трактування природи яких спостережено дискусійні погляди науковців. Такими є неозначено-особові, безособові та номінативні речення. Ознака «предикативність» у всіх зазначених типах речень виражається по-різному.

Зібраний й проаналізований нами матеріал засвідчує, що вираженням предикативності неозначено-особового речення може бути головний компонент простої й складної будови, виражений: III особою множини теперішнього часу: **Б'ють** дзьобами в золото сонця (М. Коцюбинський, с. 164)]; **Грають** на його проміннях, наче на струнах (М. Коцюбинський, с. 168); **Сіють** пісню на дрібне сито і засівають нею поля (М. Коцюбинський, с. 164); III особи множини майбутнього часу: **Викинуть** разом із сміттям і тих, що сміять (М. Коцюбинський, с. 165); III особи множини наказового способу: **Нехай увійдуть** у хату чистота й спокій (М. Коцюбинський, с. 165).

Конструкції з лексичного вираженням дієслівним присудком у формах II особи однини (рідше – множини) теперішнього та майбутнього часу й наказового способу з узагальненою семантикою та імпліцитним підметом ми відносимо до узагальнено-особових речень. Такими можуть бути конструкції, широко вживані в українських прислів'ях, наприклад: **Готуй** сани влітку, а воза – взимку; **Посидіть** три дні, та й **висидите** злидні; **За** одного небитого двох битих **дають**; **Семеро** одного **не чекають**; **З** одного вола двох шкур **не дертимуть**; **У** дурного хазяїна і колесо з воза **вкрадуть**.

За кількісними показниками в сучасному українському дискурсі виділяється друга група односкладних речень із головним компонентом як значеннєвим варіантом категорії «член речення» із значенням безособовості [Коваль 2015: 98-99].

За формальними показниками морфологічного вираження цього компонента в односкладних структурах речення їх можна поділити на три групи:

безособові речення, головний компонент яких виражений безособовими дієсловами (або дієсловами, вжитими в безособовому значенні): **А згори сипле** та й **сипле...** **витрушує** душу з дзвіночків, **струже** срібні дошки і **свердлить** крицю, **плаче**, **голосить** і **сіє** регіт на дрібне сить (М. Коцюбинський, с.165);

безособові (одноособові) речення, головний компонент є складним: сполука інфінітива безособових дієслів та допоміжних фазових: **Мені докучило бути** заїздом, де вічно товчуться оті створення, **кричать**, **метушаться** і **сміють** (М. Коцюбинський, с.161); **Лишилось тільки ще спакуватись** (М. Коцюбинський, с.165);

безособові речення зі складним головним компонентом, вираженням предикативними віддієприкметниковими формами на **-но**, **-то**: **Її не прохано** на сватання (М. Коцюбинський, с.317).

З-поміж безособових речень односкладної будови за морфологічним вираженням їхнього єдиного головного компонента виділяються також структурні типи із прислівниковими словами (словами категорії стану) *треба, потрібно, необхідно, слід*, а також *немає, нема*, що їх потрактовують також виразниками предикативності: *Чи то прокляття, а чи Божий дар, що слово тобі треба передати* комусь живому (Антологія, с. 184); *Вже немає тих уст, що могли сокровенне промовити слово* (Антологія, с. 184); *Ти котиш слово, а сама – німа, бо в тебе влади вже над ним нема* (Антологія, с. 184).

На особливу увагу заслуговують односкладні речення, номіновані «називними», оскільки значеннєві варіанти категорії «член речення» в них суттєво відрізняються від попередніх.

Називні (номінативні) речення використовуються в мові для констатації фактів, явищ, процесів тощо без морфологічного вираження їхньої часової віднесеності. Час у них можна визначити через контекст або ситуацію. Наприклад: *Війна. Вона почалася...* (можна вважати, що відносно моменту мовлення *війна* сприймається в минулому часі).

Серед називних речень виразно виділяються *власне називні* речення (*Державний банк. Аптека*). Наявність прикметникових словоназв перед іменниковими вносить оцінний компонент у такі речення (*Прекрасний відпочинок*), а відповідна інтонація сприяє вираженню спонукальності (*Посвідчення!*). Реченнєві конструкції цього типу поширені не тільки в українській мові, але й в інших, споріднених і ? – до війни неспоріднених.

Обмежену щодо морфологічного вираження у таких реченнях виявляють їхні головні компоненти чи значеннєві варіанти категорії «член речення». Обмеження припадає на іменник у називному відмінку (однослівна форма): *Трепов! Оверко! Пава!* (М. Коцюбинський, с. 164) чи словосполучення з якісним або кількісним значенням: *Мінлива погода; Високосний рік; Два голубочки* (М. Коцюбинський, с. 167).

Особливої уваги заслуговують односкладні речення ще в двох важливих, на нашу думку, аспектах. По-перше, йдеться про ускладнення їхньої граматичної основи допоміжними словами (найчастіше частками): *Чи доцільно робити так? Наказано ж! Хіба можна зрозуміти вас?*

По-друге, йдеться про поширення (обов'язкове й факультативне) головного компонента односкладного речення залежними від нього значеннєвими варіантами різної семантики категорії «член речення»: *Щоб не так нудитися, буває, починаю згадувати, як жилося мені до війни (нудно – як? – не так; жилося – кому? - мені; жилося – коли? – до війни).*

Саме зазначені вище аспекти дослідження структури односкладного речення можуть скласти перспективу подальшого аналізу категорійних особливостей односкладного речення не лише в українській мові, але й у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в сучасних категорійних вимірах: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 266 с.
2. Коваль Л. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.
3. Словник української мови / Відп. ред. В.В.Жайворонок. К.: «Просвіта», 2012. 1320 с.
4. Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2004. 410 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Антологія сучасної української літератури. Армія. Мова. Відп. – Київ-Харків «Майдан», 2019. 303 с.
2. Коцюбинський М. Вибрані твори. Київ: Вид-во «Молодь», 1975. 429 с.

Тетяна Розборська

Наук. керівник – д. філол. н., проф. Завальнюк І. Я.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Анотація. У статті окреслено специфіку метафоризації портретних описів у творах Михайла Коцюбинського, зокрема проаналізовано метафори з ознаками «живому-живе», «живому-неживе», «неживому-неживе» у складі двочленних та тричленних